

БУРҲОНИДИН БУХОРИЙНИНГ ФАТВОГА ОИД АСАРИ - “ТАТИММАТУЛ-ФАТОВО”

Эргашов Ҳасанбой Файзулло ўғли

Ўзбекистон халқаро ислом академияси “Исломишунослик ва ислом цивилизациясини ўрганиш ICESCO” кафедраси докторанти

Мовароуннаҳр фақиҳларининг илмий салоҳияти бутун ислом оламида тан олинган. Уларнинг асарлари эса ҳозирги вақтда ҳам ҳанафийлик мазҳабига амал қилувчи кўплаб диний ўқув муассасаларида дарслик вазифасини ўтамоқда. Бу ҳолат Мовароуннаҳрда фикҳ илмининг юзага келиши, ривожланиш босқичлари ва ўзига хос жиҳатларини жиддий ўрганиш лозимлигидан далолат бермоқда. Кўплаб исломшунос тадқиқотчилар бу борада асосий эътиборни Мовароуннаҳрда ҳадис, фикҳ, ислом ҳуқуқшунослигининг ривожланиш тарихига ва уламоларимиз томонидан яратилган фикҳга доир асарларни ўрганишга, қўлёзмаларда мавжуд фақиҳлар шахсиятини ва асарларини аниқлашга қаратганлар. Лекин ислом ҳуқуқшунослигининг муҳим бир бўғини ҳисобланган фатво иш фаолиятига шу пайтгача умумий муносабат билдирилиб, ўрта асрларда яратилган фатво ва унга оид бирламчи қўлёзма манбалар деярли тадқиқ этилмаган.

Маълумки, XI-XIII асрлар ҳанафийлик мазҳабидаги фатволарнинг жамланиши, улар фаолиятининг ташкилий ва назарий асосларининг шаклланиш даври ҳисобланади.

Шу сабабли Бурҳонуддин Маҳмуд Бухорий томонидан ёзилган фикҳий асарларда юқоридаги соҳалар таъсири сезилади.

Бурҳонуддин Маҳмуд Бухорий умри давомида Бухоро ва Самарқандда яшаган бўлса-да, лекин унинг асарлари кўплаб мусулмон мамлакатларида тан олинган. Шунингдек, аллома тузган қўлланмалар минтақага хос бўлган маҳаллий шарт-шароит ва урф-одатлардан келиб чиқиб яратилгани билан ҳам ажралиб туради.

Айни ўринда танланган мавзу юртимиз тарихининг ўрта асрларлардаги муайян соҳалари, жумладан, ижтимоий турмушнинг муҳим бўғини бўлган фатво ва муфтийлик фаолияти ва унда амал қилган турли ҳужжатлар ҳақида янги маълумотлар берибгина қолмай, мамлакатимиз тарихида XI-XIII асрлардаёқ ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий асослари яратилгани борасида аниқ илмий тасаввурга эга бўлишимиз учун ҳам хизмат қилади. Аллома қолдирган илмий-маънавий меросга таяниб, юртимизда демократик, ҳуқуқий давлат барпо этиш жараёнида кенг жамоатчилик оммаси, айниқса, ўсиб келаётган ёш авлод шуурига чинакам комил инсон ғоясини сингдириш, келажак эгаларининг аجدодларга муносиб давомчилар сифатида тарбиялашда, исломнинг асл моҳиятини тўғри тушунириш ва уларнинг диний ва ҳуқуқий саводхонлигини оширишда фойдаланиш мумкин.

Тадқиқотчилар учун жиддий муаммо туғдираётган масалалардан бири фақиҳни туғилган жойи нисбаси билан аташдадир.

Лекин аниқ айтиш мумкинки, Бурхонуддин Махмуд Бухорийнинг бобоси, Оли Моза оиласининг асосчиси Бурхонул-Кабир Султон Санжарнинг Мовароуннахрга уюштирган ҳарбий юришларида ҳамроҳлик қилиши натижасида Бухорога келиб ўрнашган. Аллома таваллудининг айнан, Марғилон шаҳри билан алоқадорлиги ҳам шу ҳарбий юришларга боғланади. Асли марвлик бўлган Оли Моза оиласидан чиққан садрлар ва фақиҳлар, жумладан Бурхонуддин Махмуд Бухорийнинг ҳам асосий фаолияти Бухорода кечганлиги боис аллома исмига Бухорий ва тўлиқ аталганда Марғиноний нисбасини қўшиш мақсадга мувофиқдир.

Олимнинг тўлиқ исми Бурхонуддин Махмуд ибн Аҳмад ас-Садр ас-Саъид ибн Моза Бухорий Марғиноний бўлиб, фақиҳнинг таваллуд санасини 551/1156 йил.

Кўриниб турибдики, Оли Моза оиласининг Бухорода машҳур бўлишида ас-Садр аш-Шаҳид муҳим рол ўйнаган. Буни кўплаб фақиҳларнинг унинг фатволарига бўлган муносабатидан ҳам билиш мумкин. Жумладан, Нажмуддин Юсуф ал-Хосий аллома фатволарини тўплаб ўзининг “ал-Фатово ал-кубро” асарини ёзган. Шунингдек, бу асар яна “Тажнис ал-воқе‘от” номи билан ҳам машҳур¹. ал-Хосий 16 роби ас-соний 607/ 6 октябр 1210 йилда ас-Садр аш-Шаҳиднинг “Фатово ас-суғро” асарини китоб шаклига келтирган². Бурхонуддин Марғиноний (ваф. 593/1197 й.) ас-Садр аш-Шаҳид фатволарини “Китоб ат-тажнис ва-л-мазид” номли асарида тўплаган. Заҳируддин ‘Абд ал-Макарим Абу-л-Фатҳ Исҳоқ ибн Аби Бакр ал-Валвалижи (ваф. 540/1145-46) ўзининг “Фатово ал-валвалижи” асарида кўпроқ “Фатово аҳли Самарқанд” китоби ва ас-Садр аш-Шаҳиднинг фатволаридан фойдаланганини кўриш мумкин³.

Бурхонуддин Махмуд Бухорий ўзининг “Татиммату-л-фатово” асарида амакиси фатволарини тўплаб, ҳар бир бўлим сўнггида ўз хулосаларини бериб ўтган. Ушбу асар “Нисобу-л-фуқаҳо” ёки “Фатово ан-нисоб” номлари билан ҳам аталади⁴. Бундан Бурхонуддин Махмуд Бухорий ҳам амакиси фатволаридан кенг фойдаланган деган хулосага келиш мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, Оли Моза оиласидан етишиб чиққан олимлар деярли бир асрдан зиёд вақт давомида Бухоро ва Самарқандда яшаб, ислом илмларининг турли соҳаларида ижод қилишган ва Мовароуннахрнинг ўрта асрлар тарихида чуқур из қолдирдилар. Ушбу илмий ишда Бурхонуддин Махмуд Бухорий ва унинг оиласига Бухоро ва Самарқандда яшаб ижод этган фикҳ илми билимдонлари сифатида ёндашилди ва олимнинг ҳаёти, ижоди ва оиласига тааллуқли бир қатор чалкашликларга маълум манбаларга таянилган ҳолда аниқликлар киритилди. Биргина Бурхонуддин Махмуд

Бухорийга кейинги давр олимлари томонидан мужтаҳид олим мақоми берилишининг ўзиёқ унинг ҳанафий фикҳи ривожига қўшган беқиёс хизматларига

¹ Islam Ansiklopedisi.Vol.XVI. – Istanbul: Hanefi Mezhebi-Haya, 1997. – Б. 23.

² Ўша асар. – Б. 23 - 24.

³ Ўша асар. – Б. 23 - 24.

⁴ Ўша асар. – Б. 23 - 24.

асос бўлади⁵. Бундан ташқари XX аср бошларигача ҳанафий мазҳабида ёзилган фикҳий асарларнинг барчасида Оли Моза оиласидан чиққан олимларнинг асарлари ва фатволаридан кенг фойдаланилган.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар:

1. Islam Ansiklopedisi.Vol.XVI. - Istanbul: Hanefi Mezhebi-Naya, 1997.
2. Абу Жаъфар Муҳаммад ибн Жарир ат-Табарий. Тарих ал-умам ва-л-мулук. - Байрут: Дор ал-фикр, 1399/1979.
3. Фақир Муҳаммад Жилоний. Ҳадоиқ ал-ҳанафия. - Лакнов: Ал-Иттиҳод, 1326/1908.
4. Сияр аълом ан-нубало. 23 боунд / Шуъайб ал-Арноут ва Муҳаммад Наъим ал-Арқусий таҳрири остида. – Байрут: Мавсуъа ар-рисола, 1992.
5. Маҳмуд ибн Тожуддин Аҳмад ибн Моза. Ал-Муҳиту-л-бурҳоний. ЎзР ФА ШИ // Манускрипт № 3102.

---

⁵ Ўша асар. – Б. 23 - 24.